

ПРОСВІТНИЦЬКО-НОВАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. БАЛЛІНА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ

У статті висвітлено соціокультурні та економічні передумови виникнення українського кооперативного руху як могутнього чинника формування інноваційних ідей у галузі педагогіки. Також розглянуто вплив поглядів першого кооператора М.П. Балліна на розвиток новаторства в освітньому просторі України.

Нині створюється нова педагогіка, характерною ознакою якої є інноваційність – здатність до оновлення, відкритість новому. Якісними ознаками інноваційного навчання є його спрямованість на майбутнє, здатність до передбачення, конструктивність, адаптованість до запитів і потреб суспільства. Становлення новітньої системи освіти вимагає внесення коректив у зміст та стиль діяльності сучасних навчальних установ, педагогічних кадрів та їхнє функціонування на нових засадах. Надзвичайно важливим, на нашу думку, сьогодні, у період освітніх перетворень, є творче співвіднесення нового з корисним, позитивним, прогресивним. Адже інноваційними у педагогічній науці вважаємо не лише вперше висунуті ідеї, теорії, технології, а й певні прогресивні елементи попереднього досвіду, універсальні моделі, які допоможуть у змінних умовах ефективно розв'язувати освітні завдання.

Останні роки позначились підвищенням інтересу до прогресивних процесів у вітчизняній освіті та педагогіці другої половини XIX – початку XX століття. Причинами такої зацікавленості є серйозні фактори, серед яких не останнє місце посідає бажання нового, збагаченого сучасністю погляду на модернізаційні явища в освіті вказаного періоду.

Метою нашої статті є висвітлення соціально-економічних та національно-культурних передумов виникнення вітчизняного кооперативного руху в цілому та шкільництва зокрема, як могутнього чинника формування інноваційних ідей у галузі педагогіки та впливу поглядів першого кооператора М.П. Балліна на розвиток новаторства в освітньому просторі України.

Розвиток нових, капіталістичних виробничих відносин у другій половині XIX ст. неминує призводив до певних зрушень у суспільній думці. Численні пережитки кріпацтва, безправ'я і тяжке становище селянства були причиною виступів народних мас і викликали невдоволення прогресивної української інтелігенції, спонукали її до роздумів про долю простого народу, про шляхи і форми зміни існуючого ладу. Революційно налаштована частина інтелігенції, глибоко співчуваючи народним масам, переглядала свої старі уявлення і вважала, що настав час на практиці приносити користь народу, пробудити національну самосвідомість, просвітити його. Джерелом суспільного руху на Україні стали представники місцевої інтелігенції: вчителі, викладачі вищих та середніх навчальних закладів, письменники, лікарі, окремі урядовці, студенти. У 60-х роках XIX століття діяльність інтелігенції виявилася в організації гуртків, так званих Громад, що виникали в Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Одесі та інших містах. Проводячи культурно-просвітню роботу, члени Громад пропагували ідеї національного відродження українства. З метою поширення своїх поглядів у 1861 році петербурзька група отримала дозвіл на публікацію першого в Російській імперії українського часопису "Основа". На сторінках "Основи" друкувалися статті, в яких обстоювалась необхідність розвитку освіти, мови та літератури, вивчення історії українського народу, етнографії, мистецтва тощо. Протягом свого існування (1861 – 1862 рр.) "Основа" виступала засобом спілкування та пробудження національної свідомості української інтелігенції.

У 1863 р. міністр внутрішніх справ П. Валуєв видав таємний циркуляр про заборону українських наукових, релігійних і особливо педагогічних публікацій; громади було розпущено, журнал "Основа" перестав видаватися.

На початку 70-х рр. громадівці поступово почали відновлювати свою діяльність. В. Антонович за підтримки талановитих однодумців таємно утворив "Стару громаду", діяльність якої значно розширилася із заснуванням у 1873 р. Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Колектив відділу зібрав і видав досить значний етнографічно-фольклорний матеріал (праці з історії, географії, природознавства, статистики, економіки). Члени відділу провели 2 березня 1874 р. перепис населення Києва та здійснили статистичну обробку одержаних даних. За ініціативою відділу в 1874 р. було скликано III Всеросійський археологічний з'їзд, який привернув до себе увагу прогресивної громадськості Росії та зарубіжних учених. Та робота Південно-Західного відділу тривала недовго. За Емським указом 1876 р., згідно з яким заборонялось українське друковане слово, відділ закрили. Репресивні заходи застосували до ряду активних діячів відділу.

Отже, все господарське, соціокультурне, освітнє життя краю підпорядковувалось інтересам Російської імперії, а усілякі спроби української інтелігенції пробитись крізь "панцир" царизму стикались з жорсткою протидією влади. За таких умов, під загрозою царських репресій з одного боку, і в середовищі активного формування національної ідеї та української ментальності – з іншого, кооперативний рух, що зародився у Західній Європі, досяг українських земель.

Кооперативний рух докорінно відрізнявся від інших великих господарських процесів всесвітньої історії тим, що він мав у своїй основі свідомий і навмисний характер. У той час, коли розвиток капіталістичного ладу відбувався стихійно і несвідомо, у тому розумінні, що цей процес виникав "сам собою", як наслідок боротьби приватних господарств за свої інтереси, кооперація виникла як певний суспільний намір, свідоме прагнення економічних, соціальних та культурних перетворень. Незаперечним є ідеалістичний характер кооперативного

руху, адже його організатори були переконані у тому, що нова форма господарювання принесе з собою загальну гармонію і розв'язання багатьох суспільних протиріч.

Родоначальниця всесвітньої споживчої кооперації – англійська – з початку свого існування (40 – 50-ті рр. XIX ст.), носила яскраво виявлений громадський, ідейний характер. У 1844 р. у м. Рочдель на півночі Англії було організовано перше споживче товариство [1: 229]. У програму діяльності товариства входила не тільки організація крамниць для продажу товарів споживання. Наслідуючи приклад Рочдельського споживчого товариства, англійські кооперативи значну частину своїх прибутків витрачали на цілі просвітні, а саме: влаштування при товариствах читалень, бібліотек, лекцій з кооперації, передплату журналів та іншої кооперативної літератури, організації лікарень, допомоги безробітним тощо.

Д. Рассель, ірландський кооператор у своїй праці "Кооперація і національні завдання" писав: "... селяни, самі того не відаючи, несуть у життя божественні сили подібно до того, як діти, призначені для великої долі, містять у собі несвідомо для себе і для других такі сили, які утворюють на землі красу, або викличуть бурю. Протягом багатьох віків дітей землі гнітили. Вони були рабами. Їм не дозволяли єднатися, щоб самим будувати своє життя, а примушували бути знаряддям, утворюючим багатство панів... І якщо їм дадуть вільно єднатися і самим без утисків будувати своє життя, то їх силами природа витворить таку ж чудову красу, яку вдається їй виявити в інших формах своєї творчості: у красі птахів, лісів, квіток... Це є переконливим прикладом того, що нації, які через несприятливі історичні умови опинились у складному соціально-економічному становищі звертались до кооперації, як до засобу національно-громадського виховання народних мас" [2: 15].

Українська кооперація зародилася у період активного національно-культурного відродження. Саме завдяки ідеологічній налаштованості її провідників, кооперативний рух перейнявся національними ідеями.

Початок кооперації на Україні тісно пов'язаний з ім'ям М.П. Балліна, який разом з В.С. Козловим в 1866 р. у м. Харкові заснували перше споживче кооперативне товариство [3: 19].

Народився Микола Петрович Баллін у 1829 р. на Катеринославщині (нині Кіровоградська обл.) у заможній поміщицькій родині. Освіту здобув у вищій юридичній школі в Петербурзі. Після закінчення школи служив у Петербурзі в Сенаті, потім у Симбірську і, нарешті, в Катеринославі. Тут, у Катеринославі, у світогляді М. Балліна остаточно виявився нахил до громадської, у протилежність попередній, державній, діяльності. Казенна служба перестала задовольняти Балліна і він, залишивши кар'єру чиновника, вступив на шлях громадського діяча взагалі (учителя воскресної школи у Харкові) і українського кооператора зокрема. Кооперативна діяльність Балліна пройшла на Україні, а саме в Харкові, де, як вище зазначалось, була тісно пов'язана з історією першого споживчого товариства на Україні, Харківського. Ідея створення української організації сформувалась у М. Балліна під впливом англійської кооперативної літератури. Неабияке враження він виніс після свого ознайомлення з англійською кооперацією на місці, відвідавши країну влітку 1869 р. [4: 61]. Результатом знайомства з особливостями діяльності англійських кооперативів стало приєднання Харківського товариства до "Англійської кооперативної спілки гуртових операцій". Він став першим діячем на Україні, який розумів завдання кооперації ширше, ніж усі інші кооператори того часу. Так у листі до В. Ніла (англійського кооператора) він писав про необхідність заснування кооперативного університету [4: 61]. Повернувшись у 1869 р. з Лондона (де він брав участь у кооперативному конгресі), Баллін відкрив при товаристві кооперативне видавництво і видав серію брошур.

Одним з найсильніших мотивів для його кооперативної діяльності був ідейний, громадський аспект цієї справи. Він зазначав: "Будущность наша в розвитку народних домів, котрі вміщатимуть в собі і народні університети, і споживчі крамниці, і біржі кооперативів, і музеї, і різні курси, і виробництво кооперативне. Кожен раз, коли я знайомлюся з кооператором, в мене виникає надія на піддержку мені з його боку в моїй справі..." [4: 60]. Активна, різностороння діяльність піонера кооперації М.П. Балліна, його наукова та літературна праця сприяли популяризації ідеї споживчої кооперації по всій Україні.

Організатори та активні діячі українського кооперативного руху розглядали кооперацію як один з наймогутніших факторів для досягнення вільного і широкого розвитку державних, економічних і національно-культурних сил народу. Історія української кооперації є, в значній мірі, історією української культури, педагогічної думки, відродження українського народу.

Світова практика засвідчує, що на певних етапах розвитку суспільства і системи освіти як його складової, в суперечках та нелегкій боротьбі народжуються нові, прогресивні педагогічні ідеї і втілюються їхніми авторами в життя окремих навчальних закладів. Кооператорами планувалось створення цілої системи кооперативної освіти молоді, як шкільної, так і позашкільної. Окремі товариства створювали власні школи. В системі шкільної освіти основи кооперативного виховання запроваджувались шляхом організації шкільних кооперативів та вивчення основ кооперації. Основна цінність кооперативного виховання полягала в тому, що під час навчання молодь мала можливість ознайомитися з головними поняттями про народне господарство та соціально-економічні відносини. Головним завданням шкільних кооперативів було виховання в дітей кооперативного почуття, ідеї й дисципліни. Ідеї кооперативного виховання учнівської молоді реалізовувались за допомогою таких форм роботи, як організація шкільних крамниць та ощадних кас. У крамницях учні вчилися торгівій справі, обліку і розрахункам, оцінюванню вартості виробів. Зазначені форми роботи сприяли вихованню таких моральних якостей як взаємоповага, чесність, почуття товариської єдності, економії, ощадності, відповідальності, готувало дітей до майбутнього життя, адже шкільна громада є мініатюрою організованого суспільства.

Про прогресивність певного явища можемо судити за результатами його освоєння, функціонування. Дослідження тенденцій розвитку кооперативних організацій у сферах культурної, освітньої, педагогічної, наукової діяльності переконує у тому, що кооперація безсумнівно виявила риси нового та прогресивного

феномену. Культурно-освітні інституції, започатковані українськими кооперативними товариствами постали як явище актуальне, цілісне, ефективне, оптимальне та новаторське.

Перспективами наукових подальших розвідок у цьому напрямку, на нашу думку, можуть бути вивчення та узагальнення досвіду роботи кооперативних шкіл, визначення теоретичних засад їхньої діяльності та творче впровадження окремих його видів та форм у практику сучасної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 262 с.
2. Мацієвич К. Кооперація і національне відродження // Українська кооперація. – Київ, 1918. – Кн. 1. – С. 15
3. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – Київ, 1995.
4. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації // Українська кооперація. – Київ, 1918. – Кн. 1. – С. 54–92.

Матеріал надійшов до редакції 22.10.2007 р.

Гарбузова И.В. Просвещенческо-новаторская деятельность М. Баллина и его влияние на развитие украинского кооперативного движения.

В статье отражены социокультурные и экономические предпосылки возникновения украинского кооперативного движения, как могучего фактора формирования инновационных идей в отрасли педагогики. Также рассмотрено влияние взглядов первого кооператора М.П. Баллина на развитие новаторства в образовательном пространстве Украины.

Harbuzova I.V. The Educationally-Innovatory Activity of M. Ballin and his Influence on the Ukrainian Co-operative Movement Development.

The socio-cultural and economic pre-conditions of Ukrainian co-operative movement origin as a powerful factor of innovative ideas formation in the sphere of Pedagogic are enlightened in the article. Besides, the influence of the first co-operator, M. Ballin' views on the innovations' development in the education of Ukraine are examined.